

Sotatoimet Hangossa 1900-luvulla

Kun ensimmäinen maailmansota syttyi, Hangossa oli venäläisiä joukkoja. Venäläiset aiheuttivat Länsisatamassa suurta vahinkoa, koska he halusivat saada tykistönsä hyvän näkyvyyden ja siksi he räjäyttivät ja polttivat lähes kaikki varastot, 40 tonnin nosturin ja rautatiekonepajan. Nosturi tuhottiin, jotta saksalaiset, joiden uskottiin nousevan maihin Hangossa, eivät voisi purkaa tykkejään. Kaksi suurta rahtilaivaa upotettiin satama-altaaseen, mutta allas oli niin syvä, että saksalaiset vain lipuivat hylkyjen yli, kun he saapuivat 1918. Laiturin päässä makasivat hollantilainen 3.000 tonnin höyrylaiva Alcor ja saksalainen höyrylaiva Rabensberg ja satama-altaassa oli neljä englantilaista sukellusvenettä, jotka venäläiset räjäyttivät vähän ennen saksalaisten saapumista sekä 2.000 tonnin höyrylaiva Åland. Bore I paloi huhtikuussa 1918 Länsisatamassa ja se upposi laiturin viereen. Alusten nostaminen aloitettiin vähän sen jälkeen ja se jatkui seuraavaan vuoteen.

Kymmenen vuotta maailmansodan syttymisen jälkeen Hangö-lehdessä oli pitkä artikkeli mm. sataman hävityksestä:

"Kymmenen aikaan aamulla satamaan saapui juna mukanaan venäläisiä sotilaita. Siihen ei kiinnitetty paljonkaan huomiota, mutta pian huomattiin, että jotain oli tekeillä. Merten ampieiset - torpedoveneet - surrasivat niememme ympärillä, ilman mitään selkeää suunnitelmaa, mutta kuitenkin levottomuutta herättävällä tavalla. Niinpä aivan yhtäkkiä kaksi satamassa ollutta suomalaista höyrylaivaa sai käskyn häipyä - ne ajoivat länteen päin - ja samalla huhut alkoivat kiertää. Hollantilainen hiilihöyry Alcor, joka oli matkalla Lappohjaan ja parhaillaan redillä, lähestyy satamaa ilman mitään syytä ja jää laiturin päähän. Lyhyt neuvottelu päällystön ja venäläisten välillä ja edelliset näkyvät poistuvan. Ne harvat, jotka näkivät tapahtuman, ihmettelivät, mitä nyt tulee tapahtumaan, mutta siitä saatiin pian selvyys. Poikkeuksellisen nopeasti aluksen vieressä olleet muutamat venäläiset veneet kiirehtivät pois laivalta ja vähän sen jälkeen kuuluu epätavallisen suuri räjähdys. Samalla epäilykset heräävät. Hieno höyrylaiva Alcor - ensimmäistä vuottaan vesillä - kallistuu yhtäkkiä ja silloin selviää mistä on kysymys: laiva upotetaan sataman tuloväylälle estämään saksalaisten maihinnousu... Vähitellen jokaiselle selvisi, että meidän ylpeytemme, satama, oli häipymässä savuna ilmaan. Hampaita kiristeltiin ja käsi puristui nyrkkiin - housuntaskussa - ja venäläistä ja hänen menetelmiään vihattiin syvemmin kuin koskaan, mutta mitä se auttoi... Jännitys oli valtava - ei tiedetty, mitä tuleman piti - ja yhtäkkiä kuului kehoitus "pysykää loitolla". Heti sen jälkeen: Voimakasiini palaa! Suunnattomat määrät räjähdysaineita 40 tonnin nosturin alla! Mutta se ei hievahtanut ensimmäisestä paukusta, uusi lataus tarvittiin ennen kuin "venäläinen strategia" sai sen mereen. Sitten tuli isku toisensa jälkeen. Saksan laiturin portaalinosurit särkyivät kappaleiksi, Englannin makasiini pirstoutui suunnattomien räjähdysainelatausten voimasta ja tullimakasiinit, jotka oli valeltu paloöljyllä, syttyivät liekkeihin, kauhu ja viha venäläisiä kohtaan näkyi kaikista kasvoista, mutta mitä voitiin tehdä? Lähteä pois kun räjähdykset täyttivät ilman ja irrallisia metallikappaleita lensi ympäri kaupunkia. Yksi toive kuitenkin oli: että hävitys rajoittuisi satamaan, mutta ei! Venäläinen "sotatekniikka" ei ollut vielä tyytyväinen. Käskyt tulivat ja lähtivät eteenpäin; Hangonkylän radioasema työskenteli kuumeisesti ja viestit toimitettiin pikavauhtia perille aseman moottoripyörällä. Yhtäkkiä kuului käsky: Rautatiekonepajan viereiset rakennukset tyhjennettävä! Nyt ihmiset pelkäsivät henkensä edestä. Monen mielestä kaupungin kohtalo oli sinetöity ja monet pakenivat kimpsuineen ja kampsuineen. Ympäröivät metsät olivat täynnä hätäntyneitä ihmisiä, kun taas maltillisemmat pysyivät kodeissaan. Räjähdys seurasi toistaan, koko alue sataman ympärillä oli tulen ja savun peitossa ja venäläiset sabotoijat kiitivät paikasta toiseen kuumeisella vauhdilla ehtiäkseen hävittää mahdollisimman paljon. - Mutta nuori kaupunki säästettiin. Elokuun illan hämärtyessä kiiri viesti: Pelastakaa satamasta mitä voitte!... vapaaehtoisia tuli virtanaan satamaan ottamaan osansa siitä, mitä vielä oli jäljellä. Hengähdysaika kesti vain pari tuntia,

mutta siinä ajassa mm. Saksan makasiinin arvokas sisältö lukuisine jauhosäkkeineen oli tyhjennetty ja muut pelastettavissa olevat tavarat oli viety turvaan. - Elokuun 3. päivän aamu valkeni meille hankolaisille painostavana keskellä savuavia raunioita. Toisenlaiset käskyt saapuivat lopulta ja venäläiset hävittäjät häipyivät paikkakunnalta. Me huokasimme helpotuksesta, mutta jäljellä oli kysymys: palaako Hanko enää koskaan entiselleen." Kun maailmansota puhkesi elokuussa 1914, meriliikenne Hankoon loppui vähitellen. Saapuneille aluksille ei annettu lupaa poistua satamasta. SHO:n laivat saivat käskyn jäädä niihin satamiin, joissa ne silloin olivat. Liikenne Porkkalasta ja Barösundista Hankoon kiellettiin, eivätkä pienimmäkään alukset saaneet liikennöidä väylällä, mistä tiedotettiin kaupungissa uhkauksella, että kiellon rikkojia ammuttaisiin.

Kylpylä oli merkittävä elinkeino Hangon kaupungille ja Hangossa oli paljon kylpylävieraita kesällä 1914. Villa Doriksessä asui mm. kihlapari, saksalainen Henry von Kramer ja ranskatart Marie Artus.

23. heinäkuuta Hangö-bladetissa kerrotaan Venäjän levottomuuksista ja Pietarin mielenosoituksista, kaadetuista ja murskatuista raitiovaunuista, punaisista lipuista ja vallankumouslauluista. 28. heinäkuuta kirjoitetaan Itävallan ja Serbian selkkauksesta ja sodan uhkasta ja samassa lehdessä kerrotaan kylvettäjättärien juhlasta, joka oli onnistunut ja päättyi ilotulitukseen. Kylvettäjättärien eläkekassassa oli nyt varoja 19.530,68 mk. Seuraavana päivänä, 29.7., julkaistaan ylimääräinen liite: "Sota julistettu. Itävalta-Unkari on julistanut Serbialle sodan. Hangon ja Helsingin välisillä saaristoväylillä on julistettu liikennekielto". Elokuun 1. päivän lehdessä on seuraava maininta: Kylpylävieraat lähtivät joukolla. Säikähtyneinä viime aikojen hälyttävistä tiedoista ovat kylpylävieraat suinpäin lähteneet paikkakunnalta. Eilen lähti n. 400 vierasta kaupungistamme. Etenkin iltajunaan oli valtava ryntäys ja junassa oli 12 aivan täyttä vaunua. Suuri osa niistä kylpyväieraista, jotka lähtivät eilen, olivat tehneet lähtöpäätöksensä, koska aivan täysin järjetön ja vailla totuutta oleva ilmoitus julkaistiin Hangö-lehdessä (kilpaileva paikallislehti), jonka mukaan tästä päivästä saakka kaikki paikkakunnalta lähtevät junavuorot olisi peruutettu. Myöhemmin samana päivänä lehti oikaisi kyseisen päättömän tiedon, jonka jo aiemmin olisi voitu tarkastaa rautatieasemalla, jos vain olisi viitsitty nähdä tämä vaiva." Kaupungin vuosikertomuksessa sanotaan, että lähes kaikki vieraat lähtivät. Olga Börman toteaa muistiinpanoissaan, että kaikkialta puistosta ihmiset pakenivat paniikin vallassa, niin myös Villa Doriksesta. Ensimmäisenä yönä sodanjulistuksen jälkeen Henry von Gramerille tuli sähkösanoma, jossa hänet määrättiin astumaan välittömästi sotapalvelukseen. Kun nuori Marie puolestaan matkusti pois, peitti hänen itkettyneitä kasvojaan tiheä harso. Näistä kahdesta oli yht'äkkiä tullut vihollisia. Elokuun illan hämärtyessä kylpylävieraat lähtivät kaupungista junalla, mutta millaisella junalla! Ei ainoatakaan matkustajavaunua, ainoastaan tavaravaunuja, jotka olivat täynnä pakenevia, hermostuneita, hysteerisiä kylpylävieraita, jotka istuivat kaikessa kiireessä kootuilla matkatavaroillaan.

Muutaman päivän kuluttua kaupunkiin saapui venäläisiä sotilaita. Noihin aikoihin levitettiin lentolehtistä, jossa kerrottiin saksalaisten suunnittelevan mairinnousua ja tekevän kaupungista saksalaisen meritukikohdan. Täydellinen pimennysmääräys julistettiin. Kylpylätie suljettiin yksityisliikenteeltä. Villa Doriksen eteläisellä verannalla seisoivat venäläiset sotilasvartioiden.

Elokuun 6. päivänä on lehdessä pieni ilmoitus: "Hangon kylpylaitos suljettu". Näin päättyi eräs kausi kylpylaitoksen historiassa ja myös Hangon kaupungin historiassa. Koska niin monet kylpylävieraat olivat olleet venäläisiä, tapahtui vieraiden osalta suuri muutos sitten kun kylpylaitos uudelleen avattiin Suomen itsenäistymisen jälkeen. Aikakauden henki kokonaisuudessaan hautautui ensimmäisen maailmansodan pauhuihin. Huvilat olivat jäljellä, samoin kylpylaitos ja Kasino, mutta toimintaa ei tietenkään voitu jatkaa sotavuosien aikana, jolloin Hanko sai toimia monien dramaattisten tapahtumien näyttämönä. Eleganssi, musiikki ja romanssit olivat nyt vain

kaukainen muisto ja hajuvesien sijaan puistossa leijaili nyt mereltä nouseva sakeneva sumu, joka tiheni puiston mäntyjen ympärille.

1916-1917 pääsy Hankoon oli kielletty ulkopuolisilta ja Hanko oli sotilasaluetta. Sotilaita oli myös kylpyläpuistossa. Hangossa puhkesi nälänhätä ja perheet lähettivät lapsensa kerjuulle. Usein perheet olivat suuria, eikä lapsille ollut ruokaa. Kerran kaksi hankolaista veljestä käveli Tammisaareen saakka. Joissakin paikoissa heille ei annettu mitään, mutta jotkut säälivät poikia ja antoivat heille ruokaa, jotkut jopa limppuja kotiin vietäväksi.

29.1.-3.4. 1918 Hangossa oli punainen hallinto. Päämääränä oli Venäjän esikuvan mukainen sosialistinen yhteiskunta. Työläisten neuvostoa johti P. Wikström ja valankumousoikeutta entinen kansanedustaja Verner Aro Helsingistä. Punaisena aikana Hangossa järjestettiin mm. komeat hautajaiset Raatihuoneentorilla 7.3.1918. Neljä hankolaista punakaartilasta ja kaksi venäläistä matruusia oli kaatunut Siuntiossa. Hautajaisiin osallistui 400 punakaartilasta ja ohjelmaan kuului orkesteri ja lippukulkue ja ehkä tuhansia hankolaisia. Kun arkut laskettiin hautaan, ammuttiin kunnialaukauksia ja eri yhdistykset laskivat haudalle seppeleensä. Neljä viikkoa myöhemmin saksalaisten tultua kaupunkiin arkut kaivettiin ylös ja siirrettiin uudelle hautausmaalle.

Saksalaiset joukot nousivat maihin Hangossa 3.4.1918 valkoisten joukkojen avuksi. Punaiset pakenivat silloin ainoalla veturilla ja saksalaisten oli marssittava Helsinkiin. Monet hankolaiset olivat vastustaneet punaista hallintoa ja odottaneet saksalaisten tuloa. He tähystelivät joka päivä merelle toivoen näkevänsä saksalaisia laivoja. Myös punaiset pelkäsivät saksalaisten tuloa ja he tähyilivät merelle vesitornista. Saksalaisia oli satamassa vastaanottamassa jouko innostuneita hankolaisia. Punainen hallinto päättyi myös samalla kertaa. Kreivi von der Golz oli hyvin suosittu ja hänen luonaan käytiin niin usein musikaalisilla tervehdyskäynneillä, että hän mainitsee muistelmissaan, että suomalaiset ovat erityisen musikaalista kansaa. Ajan tapoihin kuului, että merkittäviä henkilöitä käytiin tervehtimässä lauluesityksin.

Vapaudenpatsas

Hangon rannalla seisova vapaudenpatsas on kokenut monia kohtaloita ja se on pystytetty ja purettu useaan kertaan. Sodat kohtelevat usein kaltoin erilaisia patsaita ja muistomerkkejä, niin tätäkin. Jopa maan hallitus ja eduskunta ottivat kantaa Hangon vapaudenpatsaaseen ja paikkakunnan omankin väestön mielipiteet jakaantuivat kysymyksen suhteen.

Vapaudenpatsas pystytettiin saksalaisten sisällissodassa valkoisille joukoille antaman avun muistoksi. Saksalaiset nousivat maihin Hangossa 3. huhtikuuta 1918, mikä myös lopetti punaisen hallinnon Hangossa.

Vuoden 1918 lopussa Hangon kaupunginvaltuusto asetti patsaskomitean, joka otti yhteyttä muihin paikkakuntiin ja keräsi listakeräyksellä varoja ”Suomen vapaudenpatsaalle” joka pystytettäisiin Hankoon. Saksalaisen avun muisto haluttiin säilyttää, jotta ”myös jälkipolvemme (ymmärtävät) kauniin uhrautuvan teon merkityksen ... monumentti olisi siten läpi vuosisatojen selvänä muistomerkkinä suuren kansan veljellisestä avusta pienelle tämän vaikeina aikoina”. Otaksuttiin, että lähinnä Etelä-Suomen kunnat halusivat osallistua, koska he pääsivät osalliseksi saksalaisten avusta, mutta kävi ilmi, että sisämaan ja Pohjois-Suomen kunnat halusivat olla mukana hankkeessa. Keräys päättyi 1. toukokuuta 1919.

Patsaskomiteaan kuuluivat Arvid Nordenstreng, Evert Ekholm, N.A.L. von Julin, Väinö Kokko ja Karl Himberg. Keräyslistat ja tilitykset ovat yhä tallella. Yksityishenkilöt osallistuivat 5-1.000 mk:n summilla, kun taas kuntien ja teollisuuslaitosten avustukset olivat

hyvin erisuuruisia. Keräysvetoomus otettiin innokkaasti vastaan ja varoja saatiin ensi vaiheessa kokoon n. 60.000 mk.

Komitea pyysi monumentista tarjousta viideltä kivenhakkaamolta, mutta ainoastaan Granit Oy jätti kaksi eri 60.000 mk:n tarjousta. Myöhemmin päätettiin tilata pitempi obeliski, mikä nosti kustannuksia 70.000 mk:aan. Kaupunginvaltuusto myönsi 18.000 mk:n lisämäärärahan, jotta varat riittäisivät myös alueen kunnostamiseen ja patsaan pystyttämiseen.

Muistomerkkiin valittiin seuraava teksti ruotsiksi, suomeksi ja saksaksi: ”Saksalaiset joukot nousivat maihin Hangossa huhtikuun 3 päivänä 1918 auttamaan maattamme sen taistelussa vapautemme puolesta. Vielä myöhäisiin aikoihin todistakoon tämä kivi kiitollisuuttamme.”

Monumentista tuli seitsemän metrin korkuinen ja se oli ristipäähakattua Hangon graniittia.

Kuvien tuli olla kohokuvia ja ne teki kuvanveistäjä Bertel Nilsson. Obeliskin pallo kiilloitettiin. Kuvaksi valittiin sittemmin saksalaisen sotilaan kohokuva.

Vapaudenpatsas vihittiin 16. toukokuuta, toisena helluntaipäivänä 1921 klo 14. Tilaisuuteen kutsuttiin mm. valtioneuvos Edvin Hjelt, salaneuvos E. Wallroth, joka oli Saksan ministerinä Suomessa, saksalainen everstiluutnantti Brom, kapteeni J.A. Rosqvist, Saksan varakonsuli Schröder, Hangon suojeluskunnan entinen päällikkö, insinööri Arvo Lönnroth, monumentin tekijä, kuvanveistäjä Bertel Nilsson, kreivi R. v. d. Goltz, amiraali Meurer, vapaaherra C.G. Mannerheim ja senaattori P.E. Svinhufvud, mutta neljä viimeksi mainittua eivät voineet osallistua. Juhlaan kutsuttiin myös koko kaupunginvaltuusto ja Hangon suojeluskunta sekä niiden kuntien edustajat, jotka olivat osallistuneet kustannuksiin.

Hankoon saapuvat junat olivat täynnä jo monta päivää ennen juhlaa ja varsinaisena juhlapäivänä kaikki halukkaat eivät päässeet mukaan Helsingistä ja Karjaalta tuleviin juniin. Myös höyrylaiva Ariadnella saapui 200 juhlavierasta sunnuntaina. Hotellit ja täysihoidolat olivat täynnä, eivätkä ne voineet majoittaa kaikkia, joten osa jouduttiin majoittamaan yksityiskoteihin. Kädet täyttyivät kävelijöistä, kuten ennen sotaa, kylpyläkauden huippusesongin aikaan.

Kun monumentti sitten juhlallisesti paljastettiin, kerääntyi paikalle niin suuri väkijoukko, ettei sellaista ollut koskaan aikaisemmin, eikä luultavasti myöhemminkään, nähty Hangossa. Ihmisiä kokoontui kaduille, kukkuloille ja kallioille sekä läheisten talojen parvekeille ja arviolta 2.000 ihmistä näki täpahtuman. Oli helluntaipäivä ja päivä oli harvinaisen kaunis. Seremonian aluksi Hangon ja Bromarvin suojeluskunnat marssivat paikalle pääliköidensä, eversti U. Von Colerin ja kreivi J.F. Aminoffin johdolla ja asettuivat neliöön monumentin ympärille. Rehtori Jeja Roos piti paljastamispuheen, minkä jälkeen soitettiin Saksan kansallishymni Die Wacht am Rein. Kaupunginvaltuuston varapuheenjohtaja Torsten Kurtén puhui ja Helsingin kaupunginjohtaja Ivar Lindfors laski seppeleen Helsingin kaupunginvaltuuston porvarillisten valtuutettujen puolesta. Arvokas tilaisuus päätettiin Maamme-lauluun. Illalla kutsuvieraille tarjottiin päivällinen Kasinolla.

Viisi-, kymmen- ja viisitoistavuotisjuhлина järjestettiin myös paraati muistomerkille sekä kansalaisjuhla.

Kun hankolaiset palasivat takaisin kaupunkiinsa venäläisen vuokra-ajan jälkeen, oli vapaudenpatsas purettu. Kivileijonat oli siirretty entisen Grand Hôtelin tontille kadun toiselle puolelle ja myös sotilaan kohokuva oli siellä, joskin se oli saanut vaurioita. Hangon kaupungin hoitokunta päätti 1943 asettaa patsaskomitean, johon valittiin varatuomari Vilhelm Westman, metallityöläinen Gustaf Palenius, kouluneuvos Jeja Roos, ev.luutn. N. Simonen ja pankinjohtaja John Svensson. V.t. kaupunginsihteeri K.O. Berglund oli komitean sihteeri. Komitea vetosi lehdistön kautta suureen yleisöön toivoen saavansa rahalahjoituksia monumentin korjaamiseen ja pystyttämiseen. Keräys järjestettiin Uudenmaan läänin alueella. Kuukauden aikana työryhmä keräsi 46.000 mk. Salossa toimivan Granit Oy:n laskelmien mukaan korjauskustannukset olisivat 54.000 mk. Komitea päätti, että täysin tuhoutuneet tai

puuttuvat kivet korvattaisiin uusilla, mutta kohokuvan jalat tehtäisiin graniitin värisestä betonista ja muut vauriot jätettäisiin silleen. Tekstiin päätettiin lisätä myös seuraava kaiverrus ruotsiksi, suomeksi ja saksaksi: ”Vihollinen häpäisi ja tärveli kiven vv. 1940-41. Se pystytettiin uudelleen v. 1943 todistamaan kiitollisuutemme järkkymättömyyttä”. Kaiverrus sijoitettiin aikaisemman tekstin alapuolelle ja se lisäsi kustannuksia 2.030 mk. Komitea anoi vapautusta liikevaihtoverosta, mihin suostuttiin. Korjaukset maksoivat siten kaikkiaan 48.750 mk.

Vuonna 1946 monumentti purettiin. Valtioneuvosto katsoi tuolloin velvollisuudekseen kehottaa Hangon kaupunkia poistamaan muistomerkin. Kaupunki kääntyi ensin Suomen kunnallisen keskusviraston puoleen pyytäen siltä lausuntoa. Tämä vahvisti patsaan poistamisen ja valtiosihteeri ilmoitti, että patsaasta oli poistettava keskimäinen kivi teksteineen ja sotilaankuvineen. Kaupunki päätti selvittää, jos tilalle voitaisiin pystyttää toinen muistomerkki ja kaupunginvaltuuston jäsen Arvo Asplund halusi poistaa monumentin kokonaan. Joulukuussa kaupunginjohtaja Elis Vennström ilmoitti, että sisäministeriön hallintosihteeri Virta oli soittanut hänelle uudelleen ja ilmoittanut, että vanäläinen valvontakomissio oli valittanut Helsingissä ulkoministeriöön, että Hangon vapaudenpatsas oli yhä paikallaan. Monumentin poistamispäätös ei ollut vielä saanut lain voimaa, mutta kaupunginjohtaja ehdotti, että koska kyseinen asia oli ulkopoliittisesti arkaluontoinen, pitäisi kaupunginhallituksen toimeenpanna päätös, vaikka se ei ollutkaan saanut lain voimaa. Ehdotus hyväksyttiin äänin 5-2. Varapuheenjohtaja Jarl Chr. Olin ja jäsen Yrjö Manner olivat sitä mieltä, että kehotus olisi pitänyt jättää kirjallisena, eikä puhelimitse ja että päätöksen pitäisi saada lain voima, mutta jäsen Arvo Asplund katsoi, että ehdotus aselevon vuoksi voitiin toteuttaa. Rakennuskonttori sai määräyksen purkaa monumentin ja säilyttää sen osat varastossaan.

Vuosina 1958-1959 K.J. Lundmark halusi pystyttää monumentin uudelleen ja uusi komitea käynnisti Hangossa uuden keräyksen. Vapaudenpatsaan pystyttämiseksi kertyi varoja 334.500 mk. Keräykseen osallistui sekä yksityisiä 500-5.000 mk:lla että hankolaisia yrityksiä jopa 70.000 mk:n lahjoituksin. Hangö-Gillet i Helsingfors keräsi varoja 34.000 mk. Keräystoimintaa johti eversti Jarl Christian Olin avustajinaan teollisuusneuvos Yrjö Manner ja rehtori Birger Boström. Vuonna 1958 Granit Oy Salosta vahvisti punaisesta Hangon graniitista valmistettavan uuden kaksiosaisen kiven tilauksen. Hinta oli 70.000 mk. Kaupunginhallitus totesi 10.3., että Valtiollisen poliisin päällikkö Jarva oli ilmoittanut, ettei sisäministeriö voi asettaa mitään esteitä patsaan pystyttämiseksi ja että asian saa Hangon kaupunki itse ratkaista. Kaupunginvaltuusto päätti 17.4.1958 luovuttaa paikan vapaudenpatsaan uudelleen pystyttämiseksi. Valtuuston jäsenet Arvo Asplund ja Åke Rehn jättivät asiasta valituksen. Asiaa käsiteltiin useita kertoja eri elimissä ja syyskuussa 1959 komitea anoi taas kaupunginhallitukselta oikeutta käyttää vanhaa, Bulevardin päässä olevaa paikkaa sekä niitä monumentin osia, jotka siitä vielä oli jäljellä ja jotka kaupunki omisti. Kaupunginhallitus hyväksyi anomuksen 28.9.1959 sekä uuden tekstin ”Vapautemme puolesta”, joka kaiverrettiin uuteen kiveen. Komitea olisi halunnut, että teksti olisi ollut kiven edessä ”Vapautemme puolesta 3.4.1918” ja kiven takana meren puolella ”Pystytettiin uudelleen 1959”. Saksalaisen sotilaan kohokuva hakattiin pois. Piirustukset hyväksyttiin maistraatissa 12.9.1960. Pöytäkirjassa todettiin, että Olin oli luvannut vastustaa monumentin purkamiskustannuksia, jos patsaan pystyttämispäätöstä myöhemmin muutettaisiin korkeammassa elimissä.

Granitin lasku oli loppujen lopuksi 227.345 mk ja se sisälsi patsaan puhdistamisen ja pystyttämisen, mutta lisäksi maksettiin muita kuluja. Jarl Christian Olinille maksettiin

takaisin Granitin ensimmäinen lasku, koska hän oli omista varoistaan maksanut monumentin yläosan.

Eduskunnassa tehdyn välikysymyksen jälkeen hallitus käsitteli Hangon vapaudenpatsaan kysymystä, minkä jälkeen sisäministeri Eemil Luukka ilmoitti vastaukseksi, että mitään esteitä ei ole patsaan uudelleen pystyttämiseksi. Kaupungin viranomaiset käsittelivät asian laillisessa järjestyksessä ja sellaiset kuva-aiheet ja tekstit oli poistettu, jotka olisivat voineet loukata vieraita valtioita, eikä patsaassa ollut mitään rauhansopimuksen vastaista.

Monumentti pystytettiin 1960 vähin elein ilman suurempia juhlallisuuksia. Eversti Jarl Chr. Olin laski monumentille kukkia 3. huhtikuuta niin kauan kuin hän eli. Nykyään Raseborgs traditionsförening käy kunniakäynnillä 3.4.

Huolintaliikkeet muuttivat

Sodan aikana Hangon huolintaliikkeet muuttivat Pohjanlahden kaupunkeihin. Karl Boström aloitti 1915 toimintansa Torniossa, jossa huolehdittiin mm. Englannista tulevista kuljetuksista Venäjälle. Etelässä ei merenkulkua voitu harjoittaa, vaan kaikki kauppayhteydet ylläpidettiin pitkän pohjoisen reitin kautta. Englantilaiset laivat tulivat Jäämeren rannikolla sijaitsevaan Skibotniin, josta tavarat kuljetettiin hevosilla ja poroilla Tornion ulkopuolelle Karunkiin. Siellä tavarat lastattiin rautatievaunuihin Venäjälle. Hankolainen Mikael Grönfors työskenteli silloin Karl Boströmillä ja hän kertoi Hangö-lehden haastattelussa 1973, että yhtiö osti 1.400 hevosta, mutta että lisäksi kuljetuksia hoiti saman verran hevosia ja ajureita, jotka eivät olleet yhtiön palveluksessa. Osan kuljetuksista lappalaiset hoitivat poroilla. Sellainen kuljetus kesti n. kuukauden. Hevostalleiksi tehtiin jättiläiskokoisia lumimajoja, joista yhteen mahtui satoja hevosia.

Reitin varrelle perustettiin useita asemia, mm. Kilpisjärven ja Palojoensuun asemat. Kesäisin tavarat varastoitiin Kilpisjärvelle, josta kuljetuksia jatkettiin maan jäädyttyä. Satoja kuormia kumpaankin suuntaan ohitti aseman yhden päivän aikana. Kuormissa oli mm. japanilaisia patruunoita, radioita, saappaita, uniformukankaita ja lääkkeitä. Liikenne jatkui Venäjän vallankumoukseen saakka.

Joka asemalla oli n. kolmen hengen henkilökunta ja lisäksi keittiöhenkilökunta.

Hangon paikallislehdessä oltiin elokuussa 1917 huolestuneita voimakasiinista, joka oli armeijan hallussa. Satamahallituksen protesteista huolimatta sotilasviranomaiset halusivat kunnostaa koneet ja lämpölaitteet, mutta satamahallitus halusi, että henkilökunta, joka aiemmin oli vastuussa laitteista, huolehtisi niistä. Senaatti anoi kenraalikuvernööriltä lupaa saada koko voimakasiini satamahallituksen käyttöön, tai jos se strategisista syistä ei ollut mahdollista, niin sitten heti rauhan tultua. Satamahallitus huomautti, että rakennus oli saanut suuria vaurioita sinä aikana, jolloin se oli ollut armeijan käytössä.

Hävitetyn rautatiekonepajan jäännökset purettiin vuoden 1918 alussa. Sotasensuurin vuoksi Hangon sataman tilasta ei saanut kirjoittaa mitään, minkä vuoksi kaikenlaisia huhuja kierteli mm. Helsingin ja Turun lehdissä, koska kyseiset kaupungit halusivat saada itselleen Hangon liikenteen. Artikkeleihin vastattiin paikallislehdissä, että tuhot eivät olleet niin suuria, etteikö liikennettä saataisi käyntiin. Täysin hävitettyihin rakennuksiin kuului Englannin makasiini, Ruotsin makasiini ja uusi satamakonttori tullipaviljonkeineen, mutta jäljellä oli muutamia makasiineja, joita edelleen voitiin käyttää ja Saksan makasiini oli suhteellisen hyvässä kunnossa. Itse laiturin oli rikkoutunut monesta kohdasta ja se korjattiin ensiksi. Saksan laituria jatkettiin Gunnarsinrantaan päin. Vuonna 1919 hallitus myönsi 58.000 mk Saksan makasiinin kunnostamiseen. Helmikuussa Hangö-lehdessä kirjoitettiin, että voimakasiini oli kunnossa laboratorio-osastoa lukuunottamatta (todellisuudessa makasiinia korjattiin vuoteen 1923

saakka) ja samalla mainitaan, että satamassa on yhtä aikaa 12 höyrylaivaa ja että Hanko alkaa olla taas oma itsensä. Englannin makasiini rakennettiin 1919 ja sen ja voimakasiinin väliin tehtiin avoin, 40x60 m:n tavaravarasto rautabetonista. Uusi kahdeksan tonnin nosturi hankittiin 1920. Valtio myönsi talousarviossaan vuodelle 1921 määrärahan uuden 40 tonnin sähkönosturin hankkimiseen ja nosturi sijoitettiin aikaisemmasta paikastaan n. 50 Saksan makasiiniin päin.

Passipakko Hankoon poistettiin 1.1.1918 ja samalla poistettiin matkustuskielto Hankoon muilta kuin paikkakunnan asukkailta. Väyliltä poistettiin miinoja vielä 1919. Sumumerkkejä Hangon majakalta ja Gustavsvärnin sumumerkkiasemilta alettiin lähettää marraskuussa 1919. Uusi myrskymerkkiasema pystytettiin Kuningattarenuorelle entiselle paikalleen. Asiaa käsiteltiin syksyllä 1923 ja satamakonttorin henkilökunnan tuli huolehtia asemasta ja varoituserkkien laittamisesta.

Kun kaupunki vietti 50-vuotisjuhlaansa 1924, todettiin huhtikuun puolivälissä, että satamaliikenne oli huipussaan ja 27 aluksesta ei edes puolet sopinut yhtä aikaa satamaan. Amerikkalaisen höyryn Rockaway Parkin lasti oli lähes 7.000 tonnia.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen varustamoilla oli edessään vaikea tehtävä, kun ne yrittivät saada kokoon entistä tonnistoja. Kun Suomi oli itsenäistynyt, oli merenkulku entistä tärkeämpi viennille. Jo aikaisemmin oli n. 70 % viennistä hoidettu meritse, mutta nyt sen osuus kohosi 95 %:iin. Tuotteiden vientimäärät kasvoivat koko ajan. Puunjalostusteollisuus kehittyi ja puumassaa, paperia, kartonkia ja uutuustuotetta vaneria myytiin suoraan Englantiin, Ranskaan, Belgiaan, Hollantiin ja Tanskaan. Yhdysvallat osti selluloosaa. Meijerit alkoivat taas lähettää tuotteitaan Manchesterin markkinoille ja myös juustosta tuli tärkeä vientiartikkeli. Monien tuotteiden vienti piti hoitua ympärivuotisesti. Aikaisemmin 20 % kauppavaihdosta oli tapahtunut talvisaikaan. Vanhat laivat Astraea ja Urania asetettiin Hullin linjalle. Kolme tekijää mahdollisti talviliikenteen, nimittäin jäänsärkijät, jäävahvisteiset alukset ja uudet tekniset keksinnöt.

Sota puhkesi 1914, mutta vasta 1919 kaupungin elämä alkoi toimia normaalisti. Pitkällä pysähdyksellä oli ikävät seuraukset kaupungille, joka oli ollut enemmän tai vähemmän suljettuna monien vuosien ajan. Sen seurauksena esim. Valio muutti pääkonttorinsa Helsinkiin ja sittemmin koko voinviehin Turkuun.

Valio lähtee Hangosta

Sodan loputtua ja olojen rauhoituttua Valio muutti entisiin tiloihinsa Hnagoon. Valiolle tarjottiin 1918 Korkeavuorenkatu 12:n rakennettua tonttia, joka sijaitsi Valion jo ennestään omistaman rakennuksen vieressä ja tontti ostettiin. Mutta suunnilleen samaan aikaan hankittiin tontti myös Helsingistä Kalevankadulta, joka päätettiin rakentaa 1918 ja 1922 pääkonttori siirrettiin Hangosta Helsinkiin. Tuolloin Valioon kuului 295 osuusmeijeriä ja lähes kaikki yksityiset voinviejät olivat lopettaneet toimintansa. Valio hallitsi toimintaa täysin.

Sodalla oli monia kohtalokkaita seurauksia Hangolle ja yksi oli Valion lähteminen. Hangon satama oli edelleen tärkeä vientisatama, mutta myös Turku ja Helsinki halusivat olla mukana kilpailussa ja myös Valio sai antaa satamia koskevan lausunnon viranomaisille. Hangon sataman eduksi laskettiin edelleen se, että se oli suhteellisen helppo pitää auki talvisin, että matka Englantiin oli seitsemän tuntia lyhyempi Hangosta ja että palkat Hangossa olivat pienempiä kuin muissa kaupungeissa. Voinviejien rautatierahdikustannukset olivat samat kaikkiiin kaupunkeihin. Puhelinyhteydet Hankoon olivat kuitenkin huonot ja koska yhteydet Helsinkiin olivat tulleet yhä tärkeämmiksi, päätettiin pääkonttori siirtää sinne. Valio sijoitti

suuria summia uudisrakennukseen, jossa oli mm. jäädytystilat 20.000 voiastialle ja 800 emmentaltankokuustolle.

Pääkonttorin muuttamisen jälkeen Hankoon jäi vientikonttori, jota johti Lennart Yrjölä. Konttorin tehtävänä oli ottaa vastaan eri puolilta maata rautateitse saapuvat voidrittelit ja tarkastaa voi yhdessä valtion vointarkastuslaitoksen kanssa. Drittelit tuli laittaa vientikuntoon ja lastata laivoihin ja lastausasiakirjat tuli lähettää Valion edustajalle, joka otti lastin vastaan. Vientikonttori toimi osana pääkonttoria, eikä haarakonttorina ja se toimi Hangossa vuoteen 1932 saakka. Silloin vientikonttori siirrettiin Turkuun ja Turun kaupunki rakennutti voimakasiinin, josta tilat vuokrattiin. Laivaliikenne oli tuolloin yhä enemmän siirtynyt Turkuun, jonka saaristoreittejä pidettiin sopivampina ja Turku siksi edullisempina satamana kuin Hankoa. Myös rautatie- ja autoliikenne Turkuun lisääntyivät, kun taas Hanko taantui pikkukaupungiksi. Suurin osa vientivoista tuli Varsinais-Suomesta ja meijereille Turku oli halvempi vaihtoehto kuin Hanko, mitä Valio myös painotti lausunnossaan. Nurkkapatriotismi vaikutti myös päätökseen, turkulaiset olivat ylpeitä kaupungistaan ja Turku myös sijoitti suuria summia liikenteen kehittämiseen.

Hangö-lehdessä kommentoitiin voinviennin siirtymistä Turkuun ja erityisesti painotettiin sitä, miten tärkeää oli, että liikenne oli säännöllistä, eikä myöhästymisiä tapahtunut - Turun väyliä pidettiin sumuisina, kun taas Hankoon väylät olivat helppoja ja suoria. Kuljetusten säännöllisyyttä pidettiin myös syynä siihen, että suomalaisesta voista maksettiin nyt paremmin kuin ruotsalaisesta. Liikennelautakunta puolestaan painotti lausunnossaan 1932 sitä, että rahtitasoitukset olivat muodostaneet 1931 vain 0,1 % koko voinviennin kustannuksista, joten sillä ei voinut puolustaa ajansäästöä lyhyemmissä rautatierahdeissa. Silloin ei oltu otettu huomioon, että oli myös sellaista voita, joka voitiin kuljettaa edullisemmin Helsingin kautta Hankoon kui Turkuun. Liikennelautakunta ei uskonut, että pitkät autokuljetukset Turkuun olisivat edullisia, mutta niiden vuoksi teiden parantaminen ja ylläpito puolestaan aihauttaisivat suuria menoja. Lisäksi valtio menettäisi tuloja rautatierahdeissa. Jäänsärkijäkustannukset taas olisivat virallisen tutkimuksen mukaan kolme kertaa kalliimpia kuljetettua tavaratonnia kohti Turkuun kuin Hankoon. Voilaivat eivät käyttäisi samoja reittejä kuin Turun ja Tukholman reitin matkustajalaivat, mikä lisäisi jäänsärkijäkustannuksia ennestään. Jäänsärkijät olisi pakko keskittää Turkuun, jolloin sivuutettaisiin valtion oma satama, jota pidettiin edullisimpana ja paremmin varustettuna talviliikenteelle. Hangon liikennelautakunta taisteli 1933 voinveinnin puolesta ja lähetti keskuskauppakamarille muistion, jossa edellä mainittujen asioiden lisäksi esitettiin, että liikenteen siirtämistä vaatineet aloitteentekijät olivat painottaneet ainoastaan Lounais-Suomen maanviljelijöiden etua välittämättä koko maan kansantaloudellisesta hyödyistä. Vienti Turusta ei merkitsisi väitettyä 2-3 päivän ajansäästöä, vaan ainoastaan Hangon ja Turun välisen rautatiekuljetuksen ajan ja lisäksi laivojen oli lähdettävä Turusta jo tiistaina Hangon lähtöpäivän keskiviikon sijaan välttyäkseen mahdollisilta keskeytyksiltä. Joten kysymyksessähän oli päinvastoin ajan tuhlaaminen, eikä uudelle linjalle Turusta Englantiin riittäisi matkustajia ja rahtia. Jos koko vienti siirrettäisiin Hangosta Turkuun, ei tällä satamalla olisi vastaavaa kapasiteettia. Liikennelautakunta ei missään tapauksessa voinut hyväksyä ajatusta, että tämä kysymys maatalouden vientisatamasta otettiin käsiteltäväksi oikeaan aikaan, koska siirtäminen vaatisi laitoksilta suuria investointeja, jotka eivät mitenkään edistäneet kehitystä ja tällaista aloitetta ei kansantalouden näkökulmasta voinut missään tapauksessa tukea.

Huhtikuussa 1933 liikennelautakunta lähetti jälleen anomuksen, että voin rahtikustannukset olisivat saman suuruiset Toijala-Turku ja Toijala-Hanko välisillä rataosuuksilla.

Kaupunginvaltuustolle ehdotettiin, että kaupunki lähtisi Suomen satamaliitosta, jotta satama saisi markkinoidessaan satamaa täysin vapaat kädet. Liikennelautakunta uskoi, että Hangon kautta viedyt voimäärät olisivat lopulta niin pieniä, että 40-vuotias Helsinki-Hanko-Hull -

linja joutuisi vaikeuksiin, jos rahat eivät riittäisi. Myös Kotkan sataman puutavaraliikenteen, joka talvisin tapahtui Hangon kautta, pelättiin siirtyvän Turkuun, jolloin Hanko menettäisi ainoan linjansa ja samalla jäänmurtaaja-avun. Yhä suurempien rahtimäärien pelättiin kulkevan Turkuun ja tapahtumalla pelättiin olevan kohtalokkaat seuraukset koko Hangon satamatoiminnalle. Liikennelautakunta siis taisteli eri tavoin pitäessään kiinni voinviennistä, mutta rahtitasoitusta ei myönnetty. Hangon kaupunki suunnitteli tuolloin maksavansa itse Pohjanmaan meijereille rahtitasoituksen ja kutsui nämä suureen kokoukseen Kokkolaan heinäkuussa 1934. Linja Hangosta Hulliin kuitenkin lopetettiin ja SHO suunnitteli virolaisen voim kuljetuksia, jolloin nämä olisivat tulleet Englannin markkinoille yhtä aikaa suomalaisen voim kanssa. Asia ei kiinnostanut Valiota, jossa toki ymmärrettiin, että SHO etsi uusia kuljetuksia. Englantiin vievillä yrityksillä ei nyt ollut vientiyhteyksiä Hangosta, mutta liikennelautakunta teki selvityksiä, jos Etelä-Suomen satamien, Turun ja Hullin välillä liikennöivät alukset voisivat käydä myös Hangossa, jos lastia täällä olisi tarpeeksi.

4. joulukuuta 2001 on kulunut 60 vuotta Hangon takaisinvaltauksesta

Neuvostoliitto esitti syksyllä 1939 Suomelle eräitä aluevaatimuksia turvallisuutensa takaamiseksi. Neuvostoliitto esitti jo ensimmäisessä neuvottelussa Leningradin turvallisuuteen vedoten, että Suomen olisi vuokrattava Hanko ympäristöineen 30 vuodeksi merituksikohdaksi, joka Suomenlahden vastakkaisella rannalla olevan Paldiskin rannikkotyökistön kanssa sulkisi Suomenlahden suun. Todennäköisesti haluttiin luoda myös riippuvuussuhde ennen mahdollista sotatilaa. Suomen hallitus ei myöntynyt vaatimuksiin.

Talvisota puhkesi 1939. Hankolainen Holger Strandberg on kertonut koulupäivästä sodan puhjetessa. Opettajat vaikuttivat hermostuneilta, antoivat oppilaille iltapäivän vapaata ja sanoivat, että ”jos kaikki on niinkuint avallisesti, niin tulette huomenna kouluun. Me oppilaat epäilimme, että sotaväkeä aiotaan majoittaa kouluun. Kotimatalla näin sotilasjunan saapuvan Hankoon. Noin klo 12.40 lähdin kotoa koululle päin ja tapasin matkalla koulutoverini Herbert Huttonin. Hän kertoi, että venäläiset olivat pommittaneet Malmin lentokenttää Helsingissä. Meidän molempien mielestä se oli kauheaa, mutta me emme vielä ymmärtäneet, että oli sota. Jatkoimme edelleen kouluun. Ja siellä oli jo sotilaita. Me jatkoimme matkaamme Vanhan urheilukentän ja Puistolammen ohi Appelgrenintielle Hanko pohjoiseen päin. Liukumäen kohdalla näin kolmen mustan lentokoneen tulevan mereltä päin. Nyt Russarön linnake avasi tulen lentokoneita kohti ja vasta sitten tuli ilmahälytys.” Talvisodan toisena päivänä 1.12. tulivat risteilijä Kirov ja kaksi hävittäjää Russaröä kohti. 15 minuutin tulituksen jälkeen toinen hävittäjä upposi ja Kirov joutui pitkäksi ajaksi telakalle.

Hankoa pommitettiin tiheään joulukuusta 1939 lähtien, kun sota oli syttynyt. Yhteensä Hankoa pommitettiin 72 kertaa ja pommituksissa Hankoon pudotettiin 1.100 pommia. Maaliskuussa pommitukset lopetettiin, koska vihollisen puolella tiedettiin jo, että Hanko luovutettaisiin.

Venäläisten vaatimukset olivat nyt suurempia kuin syksyllä 1939. Neuvotteluissa onnistuttiin saamaan kymmenen evakuointipäivää ehdotetun kolmen sijaan. Vuokra korotettiin 5 mmk:sta 8 mmk:aan. Neuvottelijoiden lähtökohtana oli, että suomalaiset viranomaiset ja paikalliset asukkaat jäisivät alueelle ja tämä lienee ollut myös Neuvostoliiton tarkoitus. Venäläisillä viranomaisilla olisi kuitenkin määräysvalta alueella. Suomen viranomaiset päättivät kuitenkin evakuoida väestön sekä alueella olevan omaisuuden.

Porkkanat ja perunat otettiin kellareista ja kuljetettiin rajan toiselle puolelle ja heitettiin kiireessä lumihankeen. Samoin tehtiin keinutuoleille ja muille huonekaluille. Tukholman liikennelaitoksen linja-autot ajoivat Hankoon Haaparannan ja Tornion kautta. Kuljetuskalustosta oli pulaa ja lisäksi oli kiire. Evakuointi organisoitiin, mutta lopuksi otettiin ohiajava auto suoraan kadulta.

Hankolaiset kertovat yhä dramaattisia tarinoita, kuinka he viime hetkessä pakenivat pohjoiseen jäitä pitkin ja piiloutuivat puiden alle venäläisten lentokoneiden tullessa.

Hanko vuokrattiin 30 vuodeksi 22.3.1940. Noin 8.000 ihmistä menettivät kotinsa. Moskovan rauhassa päätettiin Hangon ja sitä ympäröivien saarien vuokraamisesta merisotilaalliseksi tukikohdaksi. Vuokra-alue oli 115 km² ja käsitti 400 saarta. Neuvostoliitto toi n. 28.000 ihmistä alueelle, joka ei koskaan aikaisemmin tai myöhemmin ole ollut yhtä tiheään asuttu. Hangossa oli myös siviilejä, naisia ja lapsia.

Merivoimien esikunta varoitti sotien aikana torpedoveneiden hyökkäyksistä Utön kohdalla ja kehotti kauppa-aluksia liikkumaan yöllä, jos niiden oli liikuttava noilla vesillä. Pohjoinen Itämeri ja Ahvenanmaan meri olivat erityisen vaarallisia hämärässä. Merivoimat antoivat myös tietoja väylistä ja uponneista hylyistä, mutta ne eivät koskeneet Hankoa ympäröiviä alueita. Neuvostoliiton ensimmäinen laivasaattue saapui Länsisatamaan kuukauden kuluttua 22.4.1940. Meri oli jäässä Hangossa ja siksi laivat eivät päässeet sinne aikaisemmin ja Suomelta pyydetty jäänmurtaja-avustus torjuttiin.

Neuvostoliiton tarkoituksena oli tehdä Hangon ja Viron Osmussaaren välille miinasulku, jolla yhdessä Uddskatanille sijoitettujen tykkien kanssa oli tarkoitus sulkea Suomenlahti. Uddskatanilla oli kolme 130 mm:n tykkiä ja tulenjohtoasema. Tykit olivat tukikohdan raskainta kiinteää tykkikalustoa, jolla oli suuri kantama. Russaröhön rakennettiin samanlainen patteri. Skanslandetissa oli kiinteä ilmatorjuntapatteri, johon kuului neljä 76 mm:n tykkiä ja niillä voitiin ampua myös merellä olevaan maaliin. Tulliniemen rannoille rakennettiin puolustusasemia jalkaväelle ja piikkilankaesteitä.

Joukkoja ja välttämättömiä tarvikkeita tuotiin Hankoon aluksi lentokoneilla ja niitä varten tehtiin kiitorata Hangonkylän sataman pohjoispuolelle jäälle.

Kun ensimmäinen laivasaattue oli onnistunut pääsemään satamaan, alusliikenne jatkui. Koko kesän tukikohtaa varustettiin ja joukkoja sekä tarvikkeita tuotiin laivoilla. Hangossa oli vuokra-aikana myös paljon siviilihenkilökuntaa ja sinne ajoi matkustajalaiva Leningradista tai Kronstadtista. Liikenteessä käytettiin ehkä sellaisia aluksia kuin Josef Stalin, Andrei Zdanov tai muita virolaisia laivoja, jotka venäläiset olivat ottaneet käyttöönsä. Niiden aikatauluista ei ole tietoa.

Länsisatamassa oli suuri, uiva nosturi, mutta sen käyttötarkoituksesta ei ole tietoa.

Mahdollisesti venäläiset ajattelivat tuoda tykkitornin Russaröhön, jonne kaivettiin kaksi syvää kuoppaa. Nosturia aiottiin ehkä käyttää rautatietykkien purkamiseen, mutta heinäkuussa 1940 neuvostoviranomaiset kävivät neuvotteluja niiden kuljettamisesta rautateitse. Ensimmäinen rautatietykki tuli syyskuun lopussa.

Vaikka Hanko oli neuvostoliittolainen meritukikohta, ei Hangossa tietävästi ollut kuitenkaan kovin paljon meritaistelujoukkoja. Luultavasti Libau oli tärkeämpi tukikohta Itämerellä. Hangossa oli moottoritorpedoveneitä ja ainakin neljä pientä nopeaa partiovenettä, joiden kannella oli pieni tykki ja niitä käytettiin mm. Bengtskärin taistelussa. Myös hinaajia oli. Satamassa oli siviilityöväkeä, mutta myös sotilaita. Länsisataman lisäksi käytettiin Ulkosatamaa ja Lappohjan satamaa, jossa myös oli paljon varastokenttiä. Tulliniemellä oli rautatie, jota käytti tuliasemanaan kolmas Hankoon tuotu rautatiepatteri. Rautatiepatteri

yllämainittuine 100 mm:n tykkeineen oli ainakin ajoittain Tulliniemellä, mutta vielä tärkeämpi oli Hangon rautatien pohjoispuolelle sijoitettu nelitykkinen 180 mm:n rautatiepatteri ja kolmitykkinen 305 mm:n järeä patteri Täktomissa ja Tvärminnessä.

Neuvostoliitolla oli vaikeuksia tukikohdan huollon hoitamisessa ja 25.10.1941 miehistö ja osa varustuksesta päätettiin evakuoida Hangosta. Tulevana talvena tukikohdan ylläpitäminen olisi tuottanut vaikeuksia. Evakuointialukset saapuivat tukikohtaan marraskuussa 1941. 25.10.-5.12. yhteensä 11 kuljetusta toimitettiin Hangosta. Marraskuun loppuun mennessä 15.000 henkilöä ja erilaisia tarvikkeita oli viety pois. Yhdeksän laivuetta oli järjestetty, mutta ne olivat kohdanneet suuria vaikeuksia. Hangossa oli edelleen 12.000 miestä, jotka olisi pitänyt evakuoida välittömästi. 29. marraskuuta laivue lähti Kronstadtista Hankoa kohti. Laivueeseen kuului matkustajalaiva Josef Stalin, 2 hävittäjää, 6 nopeaa miinanraivaajaa, 7 sukellusvenetorjunta-alusta ja 4 torpedovenettä. 1.12. Länsisatamassa oli 15 sota-alusta, 2 kuljetusalusta, 18 moottoritorpedovenettä ja 4 hinaajaa. Alukset lähtivät seuraavana iltana eri aikoina, kaikki täydessä lastissa. Suurta osaa varustuksista ei voitu kuljettaa pois, mutta ne turmeltiin eri tavoin, jotta suomalaiset eivät hyötyisi niistä. Suuri uiva nosturi upotettiin Russarön ja Hangon välille. Tulliniemen Ulkosatamassa raiteet rakennettiin laiturin reunaan saakka niin että tulenjohto-, huolto- ja korjausvaunut 305 mm:n rautatietykkejä varten voitiin ajaa mereen. Jatkosodan aikana osa tästä materiaalista nostettiin ylös. Länsisatamaan upotettiin ampumatarvikke- ja kuljetusvaunuja, joita varten rakennettiin pistoraiteet laiturin reunaan. Optiset ja elektroniset laitteet rikottiin ja ruutia poltettiin. Lopuksi matkustajavaunut nostettiin nosturilla satama-altaaseen. Kun ruotsalainen kapteeni Grafström 4.12.1941 ilmoitti Hangon takaisinvaltaamisesta, hän mainitsi mm. "rahtihöyryt satamassa sekä uponneen laivan".

Neuvostoviranomaiset onnistuivat meritse evakuoimaan 23.000 miestä, 26 panssarivaunua, 76 tykkiä, 100 granaatinheitintä, 1.500 konekivääriä, 22.000 kivääriä ja automaattiasetta, 107 radiota, 1.000 tonnia räjähteitä ja 1.700 tonnia elintarvikkeita; 14 lentokonetta lennettiin pois.

Syksyllä 1941 Suomen päämaja ja Hangon ryhmä uskoivat vielä, että venäläiset jäisivät Hankoon talveksi. Marraskuun alussa pantiin kuitenkin merkille, että vuokra-alueella oli epätavallisen vilkasta liikehdintää. Laivastosaattueita saapui kaupunkiin, eikä tiedetty, toivatko ne lisäjoukkoja vai valmistelivat evakuointia. 20.11. venäläiset avasivat kovan tykistötulen. Bromarvin lohkolla laskettiin 7.000 laukausta kahdessa viikossa. 23.11. alkaen Hangon alueella havaittiin tulipaloja ja räjähdyksiä, jotka punasivat öisen taivaan. Marraskuun lopulla saapui meritukikohtaan suuri kuljetusalus Josef Stalin ja tuolloin Suomen viranomaiset alkoivat jo pitää varmana, että kysymyksessä oli evakuointi. Suomen puolelta ammuttiin kaikkiin todettuihin konekivääripesäkkeisiin, mutta vain muutamat harvat vastasivat tuleen. 2.12. laukaustenvaihtoa jatkui koko päivän, mutta illalla tykistötuli lakkasi kaikkialla täysin. Samana iltana suomalainen partio pani merkille, että alue oli miinoitettu ja ansoitettu, mutta vihollinen oli lähtenyt.

Useita suomalaisia partioita liikkui sen jälkeen alueella ja pimeän tultua, keskiyön aikaan, edettiin Lappohjaan saakka. Vihollisen alueella käymisestä tuli niin suosittua, että 3.12. Lappohjaa sanottiin sotilasturismin keskuksiksi. 13.12. aamulla Hangosta kuului voimakas räjähdys, kun vesitorni räjähti aikasytytyksen avulla.

Hankoon ryhdyttiin heti raivaamaan kulkuväylää. Useita räjähdyksiä sattui raivaustyön aikana ja seitsemän miestä sai surmansa ja yhtä monta haavoittui miinaräjähdyksissä ensimmäisenä päivänä. Tiedustelupalvelu lensi kaksi kertaa rajan yli ja totesi, että satama oli tyhjä ja konekivääripesäkkeet tuhottuja.

Kun Hangon ryhmä 3.12. sai tietää vihollisen lähteneen, se antoi osasto N:lle käskyn tutkia maasto ja lähettää tehtävään kaksi tiedusteluosastoa, joihin kuului pioneerijoukkueella vahvennetut kiväärikomppaniat. Ryhmät tulivat Krogars-Sandträsk-Tvärminneträsk-Gräsgrund –linjalle illalla, 13 tuntia venäläisten evakuoinnin jälkeen.

Ruotsalaiset vapaaehtoiset olivat myös kiinnostuneita takaisinvaltaamisesta ja Hangon ryhmä käskikin illalla ruotsalaisen vapaaehtoispataljoonan alistaa yhden komppaniansa osasto N:lle. Komppanian oli ilmoitauduttava seuraavana aamuna klo 8. Tehtävään valittiin kapteeni A. Grafströmin vahvennettu kolmas jääkärikomppania, joka alistettiin II pataljoonalle. Ruotsalaisilla oli kiire ja samana iltana he jo vapauttivat luutnantti Hukkisen komppanian osasto N:n määräyksestä.

Suomalaiset varoittivat Grafströmiä lähtemästä pimeässä liikkeelle ja jalkaväkirykmentti 55:tä oli kielletty etenemästä Hankoon. Illalla vänrikki Pellijeff ja vänrikki Larsson tulivat Grafströmin luo. He olivat uteliaisuudesta lähteneet pyöräilemään Hankoa kohti. Pellijeff halusi seurata jääkärikomppaniaa ja samana iltana päätettiin jatkaa Hankoon saakka. Lähtö tapahtui Tvärminnen kylästä klo 00.30. Kärjessä etenivät Pellijeff ja pioneeri valaisten lyhdyllä metsätietä, jota reunustivat venäläisten poisheitämät tavarat. Hangon kauppatorille saapuivat ensimmäisinä kaksi pioneeria sekä komppanian komentoryhmä ja karkijoukko 4.12.1941 klo 6.25. Pellijeff nosti kaupungintaloksi luulemansa erään talon lippusalkoon sinivalkoisen nenäliinansa merkiksi kaupungin takaisinvaltaukselta.

Grafström ja 10-12 vapaaehtoista kiertelivät kaupungin katuja aseet ampumavalmiina. Kadut olivat autioita, rojua lojui kaikkialla, melkein kaikki ikkunat oli rikottu ja kaikki julkiset rakennukset raunioina. Pienet puutalot olivat selviytyneet paremmin. Noin 80 % taloista oli joko tuhoutunut tai vaurioitunut, mutta yleiskuva oli kuitenkin odotettua parempi.

Länsisatamaan johtavan tien varsi oli täynnä hylättyä materiaalia, panssarivaunuja, autoja, traktoreita, tykkejä, käsiaseita, laukkuja, levysoittimia ja jopa naisten kenkiä. Hevoset juoksentelivat vapaina. Torilla seisoj yksinäinen venäläinen, joka otettiin vangiksi. Koskaan ei selvinnyt, miksi hänet oli jätetty Hankoon, koska hän kieltäytyi sanomasta sanaakaan ja myöhemmin hän sai surmansa miinanraivauksessa. Russarössä oli komppaniallinen venäläisiä, jotka pelkäsivät suomalaisten joukkojen surmaavan heidät. Kaikkia ei ollut pystytty evakuoimaan. Heidät otettiin vangiksi ja he saivat osallistua miinojen etsintään ja muuhun raivaamiseen. Venäläiset vangit saivat kokea kovia kohtaloita, he saivat huonoa ruokaa ja monet menehtyivät. Heidät on haudattu suuren muistomerkin ääreen Täcktomissa, ja jotkut on haudattu kolmeen kertaan. Heidät oli nimittäin haudattu jo aikaisemmin, mutta heidät kaivettiin sittemmin ylös ja siirrettiin muistomerkin viereiselle hautausmaalle.

Kun Grafström palasi partiomatkaltaan, hän käski nostaa Suomen sotalipun torin laidalla sijaitsevan valtioneuvoston katuksi. Kello oli silloin 8. Lipun kohotessa salkoon ammuttiin kunnialaukaukset ja miehet huusivat: ”Jumala suojele Suomea”.

Bromarvin lohkolta lähetetty suomalainen partio saapui kaupunkiin puoli tuntia myöhemmin moottoriveneellä. Hangon ryhmän komentajan tarkoituksena oli ollut antaa lipunnosto kunniatehtävänä Bromarvin lohkolle tämän käymien kovien taisteluiden ja kärsimien suurten tappioiden takia.

Bromarvin lohkolle muodostettiin parhaiten kunnostautuneen jääkäripataljoona 3:n miehistä nelihenkinen partio toteuttamaan tätä kunniatehtävää. Pataljoonan adjutantti, luutnantti Karl Ove Berglund, valittiin partion johtajaksi. Mukaan lähti lisäksi tiedotuskomppanian edustaja, luutnantti P. Nikulainen, jonka piti ikuistaa tapahtuma sanoin ja kuvin. Partio lähti liikkeelle moottoriveneellä 3.12. klo 15.45. Lähtöä viivästytti lippua tuovan lähetin eksyminen ja lisäksi

vene ajoi karille ja rikkoutui. Partion oli palattava takaisin ja se pääsi lähtemään uudelleen vasta seuraavana päivänä. 4.12. klo 8.30 partio nousi maihin Hangonkylän satamassa, kun kaksi miestä oli ensin käynyt soutuveneellä tarkastamassa rannan ja purkamassa mutaman polkumiinan.

Partio pani merkille, että ruskeatakkisia miehiä liikkui kaupungissa, jossa ei vielä olisi pitänyt olla omia joukkoja. Miehet olivat ruotsalaisia vapaaehtoisia, joilla oli yllään englantilaiset päällystakit. Kapteeni Grafström toivotti hymyillen suomalaiset aseveljet tervetulleiksi. Suomalaiset olivat pettyneitä, koska he eivät olleet päässeet paikalle ensimmäisinä.

Kersantti Laulajainen ja pioneeri Eriksson nostivat Suomen sotailun kirkon torniin klo 10.40. Partion johtaja antoi miehille luvan tutustua kaupunkiin tunnin ajan, minkä jälkeen palattiin takaisin. Entiselle hankolaiselle kaupunkikuva oli lohduton. Berglundin oma kotikin oli raunioina. Satama oli ollut suomalaisen tykistötulen kohteena ja se oli eniten vaurioitunut. Satama-altaassa oli vaurioitunut höyrylaiva sekä mm. kymmeniä kuorma-autoja, panssarivaunuja ja vetureita, jotka venäläiset olivat ajaneet sinne. Satamavarastossa oli toista sataa kuorma-autoa, joista oli rikottu moottorit ja poistettu renkaat. Kirkkoa oli käytetty teatterina ja elokuvien esittämispaikkana. (Kaikki kirkot olivat olleet joko teattereita tai kerhohuoneita.) Seinät olivat täynnä julisteita ja alttarilla oli rikottu, valkoinen flyygeli. Kaikkialla oli lasinsirpaleita ja romua.

Hangossa oli ollut useita kirjastoja. Joissakin taloissa ruoat olivat jääneet pöydälle ja yöpaidat sänkyihin.

Ruotsalaisilla vapaaehtoisilla oli koko päivä aikaa tutustua Hankoon ja he löysivät mm. ruokavaraston eräästä rakennuksesta. Varastosta johti lanka lähellä oleviin lentopommeihin, mutta lanka katkaistiin ja valtaajat saivat herkutella venäläisillä säilykkeillä, joita kerättiin reput täyteen. Varastoissa oli kaikkea nuppineuloista kiikareihin. Eräässä varastossa jauhot oli valeltu paloöljyllä ja osa niistä oli yritetty polttaa. (Myöhemmin jauhoista kuitenkin paistettiin ohukaisia.) Päivän aikana kaupungissa tapahtui yksi voimakas ja useampia pienempiä räjähdyksiä, minkä jälkeen kaupungissa ei ollut enää yhtään eheää ikkunaruuua.

Kylpyläpuistoon oli rakennettu hieno esikuntakorsu, joka oli ollut komentaja Kabanovin komentopaikkana. Siellä oli radioasema, puhelinkeskus, keskuslämmitys, työ- sekä makuuhuone ja jopa kylpyhuone. Yhteensä huoneita oli kahdeksan. Katoissa riippuivat kattokruunut, kaapit olivat mahonkia ja lattia peitetty korkkimatolla. Kabanovin hopealaatalla varustetut sukset olivat oven vieressä.

Kappelisatamassa oli toinen komentopaikka louhittu kallioon. Siinä oli 13 huonetta, joista yksi oli toiminut kerhona.

Lukuisia lentolehtisiä oli jätetty Hankoon, ja kaikkialla lojui propagandamateriaalia, joissa oli uhkauksia, kuten mm. Ette ole murtaneet Te meidän kestävyttämme ja voittamistahtoaamme. Me vielä palaamme. Tähän lupaukseen venäläiset sotaveteraanit viittasivat, kun he kävivät Hangossa kesällä 1991.

Hangon ryhmässä oltiin vihaisia siitä, että Grafströmin komppania oli ehtinyt ensin Hankoon. Tämän kunniatehtävänhän katsottiin kuuluvan Bromarvin lohkolle. Marsalkka antoi kuitenkin tunnustuksen asiasta sanoen, että oli hienosti tehty, kun vapaaehtoiskomppanian sallittiin ensiksi marssia Hankoon, mikä vaimensi tunteita hieman. Kahden päivän kuluttua itsenäisyyspäivänä järjestettiin Hangossa juhla, johon osallistuivat kenraaliluutnantti V. Valve ja Hangon kaupunginjohtaja Elis Vennström sekä edustajat kustakin Hangon rintamalla toimineesta joukosta. Tilaisuuteen sisältyi lipunnosto ja paraati. Merivoimien komentaja kiitti joukkoja hyvin tehdystä työstä. Kaupunginjohtaja kiitti hankolaisten puolesta.

Merkittävimmät juhlallisuudet olivat 15.12., jolloin ylipäällikkö kävi henkilökohtaisesti kiittämässä joukkoja. Edellisenä päivänä oli ollut vielä 35 asteen pakkas, mutta nyt alkoi

kova lumipyry. Paraatin katselmuksen jälkeen marsalkka luki 7.12. antamansa päiväkäskyn, minkä jälkeen lumiset joukot suorittivat ohimarssin, jonka marsalkka otti vastaan korokkeella. Hän seisoi pyryssä käsi turkislakin reunassa jäykkänä kuin kuvapatsas. Se oli mukana olleille unohtumaton näky.

Samalla matkalla marsalkka kävi tutustumassa Hankoon, jossa hänellä 1930-luvun alussa oli ollut kesähuvila. Marsalkka oli pahoillaan kaupungin surullisesta tilasta.

Hangon ryhmä oli suorittanut tehtävänsä. Tappiot olivat 276 kaatunutta, 78 kadonnutta, 21 kuollutta ja 604 haavoittunutta. Raskaimmat tappiot kärsi Bromarvin lohko, 111 kaatunutta, 70 kadonnutta ja 177 haavoittunutta.

Satamat toisen maailmansodan aikana

Kun Hanko oli vallattu takaisin, se oli sotilashallinnon alaisuudessa vuoden 1942. Sinä aikana Länsisatama toimi merivoimien alaisuudessa. Siviilihallinto astui voimaan 1.1.1943.

Länsisataman satama-altaassa oli paljon romua ja armeija siivosi satama-altaan. Sataman rakennuksista löydettiin pommeja, nimittäin 43 syvyyspommeja ja 2 uppopommia Saksan makasiinissa, 63 lentopommia ja 10 uppopommia voimakasiinissa sekä 13 lentopommia ja 20 uppopommia pakkahuoneessa.

Hangon rautatie avattiin 12.1.1942. Ylipäällikkö, marsalkka C.G. Mannerheim saapui Hankoon erikoisjunalla 29.11.1943. Hän tutustui venäläisiin rautatietykkeihin, jotka oli kunnostettu ja tarkasti sitten sataman. Mannerheim tutustui myös saksalaisten läpikulkuleiriin, missä hänelle tarjottiin voileipiä ja ryyppyjä. Marsalkka itse tarjosi Hangossa suomalaisen varuskunnan johdolle päivällisen junavaunussa.

Saksalainen kauttakululiikenne

Osa satama-alueesta oli 14.1.1941-8.9.1944 saksalaisten sotilasviranomaisten hallussa. Suomen viranomaiset olivat tehneet sopimuksen saksalaisten lomalle lähtevien sotilaiden kuljetuksista ja huoltokuljetuksista, jotka alkoivat jo 1940 Vaasan kautta, mutta siirtyivät Hankoon, kun kaupungin rautatieyhteydet oli jälleen kunnostettu 1942. Myös saksalainen 7. Vuoristodivisioonasta kuljetettiin Hangon kautta Lappiin. Ensimmäinen rykmentti saapui jo 14.1. ja kahden viikon aikana purettiin yhteensä yhdeksän saksalaista alusta. Joukkojen lisäksi saapui myös hevosia, koiria, rekiä, koirarekiä ja satoja ajoneuvoja. Seuraava kuljetusaalto oli 2.-5. helmikuuta. Pääosa divisioonasta kuljetettiin toukokuussa. Kauttakululiikennettä hoiti Päämajan asettama Kauttakululiikenteen järjestelytoimisto, jota johti eversti Väinö Paananen. Järjestelytoimisto vuokrasi Länsisatamasta Englannin makasiinin vuoden 1942 toukokuun loppuun saakka, jolloin suurimmat kuljetukset suoritettiin. 11.21. toukokuuta saapui 15.142 miestä, 1.688 ajoneuvoa, 1.511 hevosta ja 1.725 tonnia elintarvikkeita.

Heinäkuun lopussa 1942 saapui 7. Vuoristodivisioonan viimeinen rykmentti Hankoon. Saksalaiset vuokrasivat myös Länsisataman voimakasiinin 1944 elintarvikevarastoksi. Länsisatamassa oli myös heidän satama- ja rautatiekonttorinsa. Kesällä 1942 rakennettiin Tulliniemelle suuri läpikulkuleiri. Saksalaiset sotilasviranomaiset vuokrasivat 160.000 m²:n suuruisen maa-alueen vuokran ollessa 25 penniä neliömetriltä. Leiriin kuului lähes 100 parakkia, sotilaskoti, neljä saunaa, kerho- ja huoltotiloja. Lisäksi rakennettiin talli, autotalli, kaivoja ja teitä. Ensimmäisen vapaasataman rakennukset vuokrattiin myös.

Leiriin tuli sekä lomalle lähteviä sotilaita että uusia joukkoja, jotka olivat menossa Lappiin. Kaikki sotilaat eivät voineet myöskään matkustaa kotiin ja silloin he viettivät lomansa Hangon leirillä. Kaikki, jotka tulivat Lapista, joutuivat täisaunaan, minkä jälkeen he saivat

puhtaat uniformut. Saksasta tulleet sotilaat tarkastettiin siltä varalta, että heillä oli tarttuvia sairauksia. Saksalaisten alue Tulliniemellä oli tarkoitettu 3.000 miehelle, mutta ajoittain siellä oleskeli 4.000-5.000 miestä.

Läpikulkuleiriä johti G.Dröge ja hänen alaisiinsa kuului rahastonhoitaja Grimm, jonka suuret rahamäärät saivat sekaisin ja hän syyllistyi laittomuuksiin. Grimm poltti talon, jossa konttori sijaitti, eli Korkeavuorenkatu 12:n, salatakseen tekonsa. Itse hän hukuttautui Märsaniin.

Korkeavuorenkadun taloa ei rakennettu uudestaan.

Saksalaiset käyttivät Hangossa myös muita siviilirakennuksia ja he liikkuvat myös leirin ulkopuolella. Hangon koululaiset saivat syödä heidän Korkeavuorenkatu 12:ssa sijaitsevassa ruokalassaan, mutta kaikki eivät pitäneet siellä tarjotusta papusopasta. Saksalainen sotilasorkesteri järjesti kertoman mukaan kerran konsertin hankolaisille Casinolla. Saksalaiset olivat nuoria miehiä komeissa uniformuissaan, eivätkä he jääneet paikallisväestöltä huomaamatta, kun he laulaen marssivat Hangonkyläntietä ns. "Convallarianiityille", joilla oli telttaleiri ja suuria ardennerhevosia.

Elokuun alussa 1942 kuljetettiin saksalainen Greif-divisioona Hangon kautta Tallinnaan.

Kuljetukseen kuului 10.764 miestä, 4.025 hevosta, 2.345 ajoneuvoa ja 2.300 tonnia muuta tavaraa. Kun saksalaisten syksyllä 1944 piti lähteä Suomesta, Hanko oli eräs lähtösatamista. Itse leiri jäi suomalaisten haltuun ja sitä käytettiin Venäjältä palaavien sotavankien karanteenileirinä myöhään syksyllä 1944 ja 1945-1947 sitä käyttivät 7. Raivaajalajivueen miehet.

Humalaisia SS-miehiä

Vuodesta 1941 Suomella oli myös SS-pataljoona Saksassa, johon kuului yksittäisiä vapaaehtoisia. Komppania kotiutettiin Hangon kautta kesäkuussa 1943. Marsalkka Mannerheim halusi, että kotiuttaminen tapahtuisi Hangon kautta, jolloin se ei herättäisi niin suurta huomiota. SS-miehet olivat odottaneet komeaa vastaanottoa, mutta Hangon satama oli lähes tyhjä heidän saapuessaan. Alun alkaen pataljoonaan kuului 1.407 miestä, mutta 255 heistä kaatui ja Hankoon palasi 1.152 miestä. Epäselvää oli, jatkettaisiinko SS-miesten sopimusta ja 3.7. he kokoontuivat uudestaan uniformuissaan Hankoon odottamaan käskyä. Käsky viipyi ja odotellessaan epätietoisina käskyä miehet käyttivät aikansa juhlimalla perusteellisesti, ja kaupungin vankilat täyttyivät humalaisista SS-miehistä, jotka heidän selvät toverinsa vapauttivat väkivallalla. Ruotsinkieliset katukyltit revittiin alas ja kaupunkilaiset olivat ilmeisen tyytymättömiä tilanteeseen. Suomen hallitus asetti kuitenkin sellaisia vaatimuksia, että Saksa luopui pataljoonasta. Miehet saivat tiedon siitä 7.7. satamalaiturilla (Ulkosatamassa?). Seuraavana päivänä heidät piti siirtää Suomen armeijaan. Pataljoona kerättiin jälleen satamalaiturille, jossa pataljoonan komentaja Hans Collan luki Himlerin päiväkäskyn ja jakoi 45 rautaristiä. Sen jälkeen todettiin, ettei pataljoona kuulunut enää SS-joukkoihin. Miehet vaihtoivat uniformua ja heidät komennettiin samalle paikalle muutama tunti myöhemmin. Joukot tarkasti kenraaliluutnantti Lauri Malmberg. Niilo Lappalainen sanoo kirjassaan Hankoniemi toisessa maailmansodassa, että sotahistoriassa lienee ainutlaatuista, että sama yksikkö osallistuu paraatiin saman päivän aikana kahden eri armeijan uniformuissa.

Liikenne alkoi heti, inkeriläisiä pakolaisia

Länsisataman satamapäiväkirjasta, johon on merkitty tulevat ja lähtevät alukset ja niiden puretut ja lastatut tavarat, käy ilmi, että viimeinen ennen talvisotaa satamaan saapunut alus oli Raimo Ragnar 19. marraskuuta 1939. Raimo Ragnar lastasi selluloosaa ja lähti Prestoniin 29.11. Helga L.M. Russ saapui Ulkosatamaan 26.11. ja lähti 29.11. Porvooseen

sahatavaralastissa. Seuraava merkintä kirjaan tehtiin 19.12.1941, jolloin Jäämeri tuli Emdenistä hiililastissa. Samana päivänä tuli Sally Gotenhofenista ja purki kivihiiltä. Molemmat lähtivät 22.12. Sitten seurasi tauko ja 14.1.1942 alkoivat saksalaisten joukkojen kuljetukset saksalaisilla aluksilla, jotka ajoivat Hangon ja Stettinin väliä, mutta 28.1. saapui myös suomalaisia aluksia, jotka toivat hiiltä ja lastasivat mm. paperia, kuparia, vaneria ja lankarullia. Elintarvikkeita tuotiin myös, mm. ruista irtotavarana sekä jauhoja ja sokeria. Sekä saksalaiset että suomalaiset alukset täydensivät Hangossa polttoainevarastojaan. Syksyllä 1942 liikenne koostui lähinnä saksalaisista kuljetuksista.

Toinenkin suuri määrä ulkomaalaisia kuljetettiin Hangon kautta, nimittäin inkeriläiset, joiden oli pakko lähteä kotiseuduiltaan, kun saksalaiset joukot syksyllä 1941 etenivät Leningradia kohti. Inkeriläiset koottiin Paldiskiin. Suomen hallitus päätti 1.12.1942 siirtää heidät Suomeen ja merenkulkuhallituksen tuli huolehtia kuljetuksista. Ensimmäinen pakolaiskuljetus, 302 henkeä, saapui Hankoon Arandalla 29.3.1943 Paldiskista ja alus lähti takaisin sinne 1.4. Seuraavana päivänä laiva toi Hankoon 269 inkeriläistä. 11.4. lähtien myös Suomi-niminen alus kuljetti pakolaisia ja 31.7. lähtien myös Louhi. Möhemmin myös Virgo, Iris ja Osmo osallistuvat kuljetuksiin. Ensimmäinen pakolaisaalto jatkui 17.10.1943 saakka ja tuona aikana suoritettiin yhteensä 79 kuljetusta. Tämän jälkeen kuljetettiin vielä pienehkö ryhmä, niin että kaiken kaikkiaan pakolaisia tuli 61.163. Saksalaisella Gotenland aluksella tuli vielä 1.700 henkeä saksalaisten lomakuljetusten yhteydessä marraskuussa 1943.

Hankoon järjestettiin väestönsiirtoleiri 1943 ja sen johtajana oli luutnantti V. Palmu. Leiri sijaitsi mm. rukoushuoneessa eli nykyisessä evankelisessa kansanopistossa, jossa lotat 24.6.1942 lähtien olivat huolehtineet mm. uuden vesitornin rakentajien muonituksesta. Inkeriläisiä asui myös monessa muussa paikassa ja lisäksi Hagan puistoon rakennettiin kolme suurta täisaunaa ja viisi sinihappokammiota desinfiointia varten. Vaatteet käsiteltiin kuumalla ilmalla. Upseeri, neljä aliupseeria ja 20 miestä huolehtivat desinfiointilaitteista. Inkeriläiset olivat vain muutamia päiviä Haagossa ja kävivät täällä saunassa ja saivat ruokaa sekä puhtaat vaatteet. Heidät lähetettiin sitten etenpäin muille pakolaisleireille ja myöhemmin heidät sijoitettiin maataloustöihin tai muihin tehtäviin eri puolille maata. Inkeriläiset saivat sittemmin kokea kovia. Heidät palautettiin Neuvostoliittoon 1944, mutta nämä kuljetukset tehtiin rautateitse, eivätkä koskeneet Hankoa.

Laivanahtausliike sotavuosina

Sodan aikana Hangon laivanahtausliike muutti Mäntyluotoon huhtikuussa 1940. Yhtiö onnistui evakuoimaan arvokasta työkalustoa Hangosta, mutta sinne jäi kuitenkin 174 karräyssiltaa, 200 laanua, 118 käsikärryä, 73 hiilikärryä ja 33 kapeampaa siltaa. Osa työläisistä sanottiin irti, mutta yhtiö oli halukas palkkaamaan heidät uudestaan, jos työtä olisi uudella paikkakunnalla ja työläiset itse olisivat kiinnostuneita. Palkka Reposaaressa ja Mäntyluodossa oli 11 mk tunnissa 1.6.1940. Eräessä kirjekopiossa vuodelta 1942, jota ei olla allekirjoitettu, valitetaan huonosta työvoimasta. Jo edellisen vuoden lopussa oli anottu yhdeksän miehen vapauttamista työpalveluksesta, jotta heitä voitaisiin käyttää laivojen purkamisessa ja lastaamisessa Mäntyluodossa ja he olivat Anton Alexander Björkman, Artur Nikolai Salonen, Vieno Rafael Viitasaari, Väinö Teodor Mäkelä, Martti Mäkelä, Toivo Vähä-Muotia, Leo Välimäki, Kaarlo Johannes Kukka ja Walle Liljestränd. Pyyntöön ei kuitenkaan suostuttu. Firman oli pakko palkata eräs evakko Viipurista ja maksaa hänelle palkkaa 2.750 mk kuukaudessa, koska hän ei olisi muuten tullut, mutta hän oli aikaisemmin työskennellyt ahtaajana ja oli ahkera ja raitis, joten hän sai vaatimansa palkan. Kirjanpito- ja konttoritöitä ei ehditty kunnolla hoitaa, eikä Harry Erlundiakaan saatu vapautettua asepalveluksesta. Jos yritys muuttaisi takaisin Hankoon, oli saatava kirjanpitäjä. Muuttamista ei kiirehditty heinäkuussa 1942, koska liikenne Hangossa olisi alussa melko vähäistä. Kaikki ne tehtaat,

jotka olivat työllistäneet Hangon laivanahtausliikkeen kesällä, olivat muuttaneet muille paikkakunnille, eikä tiedetty, muuttavatko ne takaisin. Osa ahtausliikkeen tavaroista siirrettiin kuitenkin Hankoon jo alkuvuodesta ja siellä niitä säilytettiin taivasalla, mikä käy ilmi eräästä vakuutuskirjeestä. Mäntyluodossa oleva työkalusto vakuutettiin 150.000 mk:sta, mutta Hangossa oleva kalusto 300.000 mk:sta. Toiminta Hangossa käynnistyi tammikuun puolivälissä 1942. Takaisinpalaavat ahtaajat saivat pestuutodistuksen ja heitä kehoitettiin hankkimaan todistukset myös isorokko- ja lavantautirokotuksista, koska muuten Hankoon ei saanut kulkulupaa. "Ottakaa mukaanne tavarat nukkumista ja syömistä varten sekä puusepäntyövälineet, sillä niitä tarvitaan Hangossa juuri nyt." Talvella yhtiö kuitenkin toimisi Hangossa. Työnjohtajia Hangossa ja Mäntyluodossa olivat 1942 Helge Albinus Jylhä, August Holmström, Georg Sandin, Lindström, Arno A. Lindqvist, Arvid Severin Lindqvist, Hannumaa ja Heurlin, joista Jylhä ja Arvid Lindqvist saivat Hangossa kuukausipalkkaa 3.200 mk ja muut hieman vähemmän. Palkkoja nostettiin kuitenkin usein ja kaikki saivat ylimääräisiä kalliinajanlisiä ja joululahjapalkkioita. Kalliinajanlisen saivat lokakuussa 1944 rouva M. Mannström, kapteeni K. Edm. Fagerström, kapteeni Georg Bergqvist, herra Harry Erlund, työnjohtajat Helge Jylhä, Einar Eriksson, Arvid Lindqvist, Arno Lindqvist, Georg Sandin, Eliel Bergström, August Holmström ja John Vinsten ja myös Elvi Gröning ja siivooja Ellen Österlund. Elvi Gröning sai 1.000 mk, kun esim. Helge Jylhä sai 4.160 mk. Vuonna 1944 miehiä kutsuttiin vielä aseisiin ja ahtausyhtiö käytti myös sotavankeja, mutta nämä olivat tottumattomia ja heikossa kunnossa. Siitä seurasi, että vaunuja piti purkaa ja lastata öisinkin ja ahtausyhtiö anoi siksi Uudenmaan kansanhuoltopiiriltä lupaa ostaa 30 l valopetrolia.

Heinäkuussa 1944 jätettiin päämajan huoltoesikunnan maa- ja vesikuljetusosastolle selostus niistä työnjohtajista ja työläisistä, jotka olivat syntyneet 1895-1902 ja jotka työskentelivät Hangon satamassa. He olivat työjohtajat Georg Theodor Bergqvist, Einar Johannes Eriksson, Arno Anselm Lindqvist, Helge Albinus Jylhä, vt. työnjohtaja Karl Georg Sten ja työläiset Gunnar Lindström, Ivar Leander Lindroos, Gustaf Alfred Österlund, Karl Uno Bredenberg, Johannes Bredenberg, Ivar Johannes Grönholm, Karl Oskar Lomberg, Jens Harald Österlund, Axel Ferdinand Sandberg, Harald Alexander Åström, Axel Georg Lundström ja Hugo Elis Nyberg. Ahtausyhtiö anoi, että nämä työnjohtajat ja työläiset määrättäisiin töihin Hangon satamaan, koska työväkeä oli liian vähän ja se oli liian heikkokuntoista, eikä töitä satamassa saatu kunnolla hoidettua.

Vuonna 1944 ahtausyhtiö oli saamassa kilpailijan, nimittäin Ab Trångsunds Stevedoring Co:n, luovutetulta alueelta. Yhtiö tiedusteli, voisiko se mahdollisesti muuttaa paikkakunnalle ja käynnistää yhteistyön Hangon ahtausyhtiön kanssa, mutta yhtiö ilmoitti vastauksessaan, että Hangolla oli nyt olojen normalisoiduttua hyvin lyhyt laivaussesonki, joka käsitti korkeintaan 4-6 viikkoa talvella, jos talvi oli hyvin kylmä. Jos talvi oli leuto, saattoi satama olla lähes tyhjä koko vuoden. Hangon satamassa käsiteltiin kappaletavaraa, kun taas Uuraansalmenn yhtiö oli käsitellyt lähinnä puutavaralasteja, eikä siksi omistanut Hangossa tarvittavaa kalustoa. Hangon ahtausyhtiön mielestä Hanko ei ollut sopiva paikka evakuoidulle yritykselle ja liikevaihto oli niin pieni, ettei se voinut elättää kahta eri ahtausyritystä.

Työpalkkoja maksettiin 1943 Hangon ahtausyhtiössä 1.977.208 mk.

Mäntyluoto Stevedoring Oy:ltä lainattiin kolme vaijerilastiverkkoa, kuusi manillalastiverkkoa, viisi autonrengasnippuja, kolme nostokettinkiä, kahdet jarrukengät, 20 kärriä ja reki tammikuussa 1944.

Sodan vaikutukset tuntuivat vielä toukokuussa 1944, kun Suomen ahtaaajaliitto ilmoitti Ab Hangö Stevedoring Oy:lle, että kansanhuoltoministeriö oli myöntänyt yhtiölle oikeuden ostaa kuusi paria kumisia päällyskenkkiä A.W. Forsströmiltä Hangosta. Hangon ahtausyhtiö sai ostaa 20 paria kumisia päällyskenkkiä.

Sodan runtelemassa Hangossa elämä käynnistyi jälleen joulunpyhien jälkeen 1942. Venäläisten jäljiltä oli paljon raivattavaa ja siivottavaa. Aivan ensimmäiseksi oli rakennettava uusi vesitorni. Entiset kaupunkilaiset alkoivat vähitellen palata takaisin ja myös uusia ihmisiä saapui kovia kokeneen kaupungin uudisasukkaiksi. Aftonbladet haastatteli kaupunginjohtaja Elis Vennströmiä joulukuun alussa 1942 ja tämä kertoi tuolloin mm., että kylpylärakennukset eivät olleet vahingoittuneet kovinkaan pahasti. Uusista turistivirroista puhuttiin jo toiveikkaasti, kun sodan pauhut olivat tauonneet.

Maaliskuussa 1945 Hangon kaupunki ilmoitti lehdissä, että Hangon kylpylä avattaisiin tulevana kesänä. Tor Westerholm kommentoi 7.3.1945 uutista lehdessä, jonka nimeä ei ole ilmoitettu ja hän yritti kääntää tilanteen parhain päin: "Kuinka siitä tehtävästä selvittää, sitä on moni kysellyt. Kuinka vieraat voivat viihtyä tällä raunioiden peittämällä niemellä? Kuinka majoittaminen on aiottu järjestää ja ruokailu?"

Komentajankorsu Kylpyläpuistossa olisi ollut nähtävyys, mutta pohjavesi nousi sen kohdalla niin korkealle, että sitä ei voitu säästää. Kylpylä ja voimistelulaitos purettiin, mutta syytä tähän ei kerrottu koskaan. Rakennusmateriaali otettiin talteen kaupungin omiin tarpeisiin ja loput myytiin.

Huhtikuussa sisäasiainministeriö asetti hoitokunnan, jonka tehtävänä oli saattaa Hangon asiat päätökseen. Tarkoituksena oli, että Hanko lakkautettaisiin kaupunkina vuoden 1942 lopussa. Kun kaupunki valloitettiin takaisin joulukuussa 1941, tilanne muuttui ja hoitokunnan tärkeimmäksi tehtäväksi tuli jälleenrakennus, aluksi yhteistyössä sotilashallinnon kanssa. Hoitokunnalla oli sama päätös- ja toimeenpanovalta kuin kunnallisilla virkaelimillä. Siihen kuuluivat kaupunginjohtaja Elis Vennström, kaupunginvaltuuston puheenjohtaja Vilhelm Westman ja valtuuston jäsen Joel Ström ja myöhemmin siihen nimitettiin vielä Armas Sandelin ja Gustaf Palenius. Hoitokunta lakkautettiin 1.1.1946.

Vuodesta 1942 Hangossa oli sotilashallinto. Hangossa. Useiden hallintokuntien johtoon kutsuttiin hankolaisia ja siten tohtori K.J. Lundmark johti terveysviranomaisia, kapteeni Axel Uitto palolaitosta, luutnantti Arne Grönlund poliisia, agronomi Ossian Mesterton huoltotoimistoa, luutnantti Karl Ove Berglund paluumuuttotoimistoa, luutnantti Onni Rajasaari kansanhuoltoa ja luutnantti Erik Liljefors komento-osastoa. Sotilashallinnon ensimmäisenä johtajana oli eversti Eino R. Koskimies, joka oli toiminut päällikkönä hangonrintamalla ja 19.7.-31.12.1942 johdossa oli kaupunginjohtaja Elis Vennström. Sotilashallinto päättyi viim. mainittuna päivänä.

Uusi vesitorni valmistui 1943 ja sen suunnittelija oli arkkitehti Bertel Liljeqvist. Mainittakoon, että kaupungin metsiin istutettiin 48.000 männyntainta 1943-1944.

Sota aiheutti pahan pysähdyksen kaupungin toiminnoissa, mutta jälleenrakennus käynnistyi melko nopeasti. Edelleenkin kaupungissa on kuitenkin vielä 1-2 tonttia, joita ei ole rakennettu sotien jälkeen. Myös elinkeinoelämä rakennettiin uudestaan. Monet teollisuuslaitokset, jotka evakuoitiin kaupungista, eivät tulleet takaisin. Kaupungin viranomaiset halusivat kuitenkin saada uutta teollisuutta ja he myös onnistuivat siinä. Monia pieniä ja joitakin suuria tehtaita tuli tuolloin Hankoon ja monista pienistä kehittyi ajan myötä suuria teollisuuslaitoksia. Teollisuus toi kaupunkiin runsaasti suomenkielistä väestöä, minkä ansiosta enemmistön kieleksi tuli suomi 1980-luvun alussa.

Birgitta Ekström Söderlund